KÖNYVSZEMLE

Noam Chomsky

Mondattani szerkezetek
Nyelv és elme

Ford.: Zólyomi Gábor
Osiris, Budapest, 1995

Amint maga Noam Chomsky jegyzi meg *Nyelv és elme (Language and Mind,* New York, 1968) második előadásában, „a lélektani tudományok egyik nehézsége az általuk tárgyalt jelenségek mindennapisága" (magyar kiadás, 165). Ez természetesen a nyelvészetre is érvényes, hiszen mindenkinek rendelkezésére áll legalább az anyanyelve, amelyet nap mint nap eredményesen és *kreatívan* használ.

A bonyolult, elmatematizált elméletként számon tartott generatív nyelvészet éppen ennek a magától értetődő (és szinte magától elsajátított) rendszernek a modellje kíván lenni. Sok nyelvész nem ért egyet azzal, ahogy Noam Chomsky kategorikusan a kognitív pszichológia körébe utalta a nyelvészetet, az azonban kétségtelen, hogy a kisgyermek elégtelen és töredékes nyelvi adatok alapján sajátítja el úgy anyanyelvét, hogy új, addig nem hallott mondatokat képes megérteni vagy produkálni. Azt is el kell ismerni, hogy a kisgyermek szabályszerűségeket von le a hallott nyelvi adatokból, sőt, azt is, hogy jóllehet az anyanyelv nyelvtana nem explicit, tudatosan reprodukálható szabályok formájában van jelen, a nyelvészetileg nem iskolázott beszélők a rendelkezésükre álló absztrakt „gép" segítségével bármely szósorozatról meg tudják ítélni, hogy anyanyelvük jól formált kifejezéseihez tartozik-e. Gondolom, ránézésre eldönthető, hogy a *Senki sem tegnap elkésett* szófüzér nem tartozik a magyar nyelv jól formált kifejezéseinek körébe.

A *Mondattani szerkezetek* Chomsky egész programját tartalmazza, s mint ilyen, radikális fordulatot jelent a nyelvészet történetében: Chomsky programja szerint a nyelvészet deduktív empirikus tudomány (szemben az ortodox amerikai nyelvészet addigi adatgyűjtő-induktív módszereivel). Tekintve, hogy a nyelvi képesség velünk születik, a cél olyan absztrakt géphez hasonló modell létrehozása, ami ennek a nyelvi képességnek az egyetemes elveit jellemzi. Jóllehet Chomsky ebben a művében kizárólag angol példákon dolgozik, kimutatja, hogy a nyelvész akkor is általános szabályszerűségeket keres, amikor egyetlen nyelv nyelvtanát elemzi. (Ez lehet az oka annak, hogy bár Chomsky eredetileg kizárólag az angol nyelv alapján dolgozott, alapvető hipotéziseit a más nyelvekből időközben felhalmozott anyag tanulságai sem tudták megdönteni.)

Ugyanitt indokolja Chomsky, miért van az, hogy a generatív nyelvészetnek nem célja valamely nyelv kimerítő jellemzése: az elméleti nyelvészet célja azon jelenségek feltárása, amelyek a feltételezett univerzális elvek szempontjából fontosak. Ezt a stratégiát követi a magyar nyelv legkorszerűbb elemzéseit összefoglaló *Strukturális magyar nyelvtan* első, mondattani kötete (szerk. Kiefer Ferenc, Akadémiai kiadó, Budapest, 1993) is: teljes, minden részletre kiterjedő grammatika helyett a magyar nyelv azon jelenségeire összpontosít, amelyek problémát jelenthetnek a grammatikaelmélet ma érvényesnek tekintett hipotézisei számára, vagy éppen új hipotézisek felállítására alkalmasak.

A *Mondattani szerkezetek* nemcsak Chomsky programjának téziseit tartalmazza, hanem szubsztantív empirikus hipotéziseket a nyelvtan generálására alkalmas matematikai objektumokról (ezek az eredmények ma már számítástudományi tanszékek tananyagához tartoznak világszerte). Tartalmaz tovább egy transzformációs szabályrendszert, amellyel az angol nyelv egy jelentős töredéke generálható. Ha az olvasó követi a levezetéseket és a szabályok alkalmazását, ezzel betekintést nyerhet a mai nyelvészet működésébe, és abba a folyamatba, amikor az általános hipotézisből szabatos és aprólékos szabályrendszer lesz. Számomra – mint nyelvész számára – ez a folyamat bizonyította, hogy az elméleti nyelvészet ugyanolyan tapasztalati tudomány, mint a fizika vagy a kémia:

a nyelvi tények formális ábrázolásában „laknak" a világról alkotott hipotéziseink.

A maga idejében forradalmi *Syntactic Structures* (Hága, 1957) kései fordítása a *Mondattani szerkezetek*, szabályai ma már nem alkalmasak a kutatás jelen állapotának bemutatására: harmincnyolc év nagy idő a mai nyelvészetben. A transzformációs-generatív keret jelentős mértékben átalakult, elsősorban Chomsky újabb és újabb összefoglaló munkáinak köszönhetően. (Itt jegyzem meg, hogy a kötet végén, Chomsky munkáinak bibliográfiájában jó lett volna megemlíteni a két legújabbat, az 1987-es *Barriers*t, és az 1991-es minimalista programot.) A módszer maga azonban változatlan, ezért is ajánlható a szabályok türelmes (és játékos) követése. Hiszen maga Chomsky jegyzi meg a könyv előszavában: „A preciz szabályok keresésének a nyelvészetben sokkal komolyabb oka van, mint a logikai finomságokkal való bíbelődés [...] A nyelvi szerkezet pontosan felépített modelljei jelentős szerepet játszhatnak – mind negatív, mind pozitív értelemben – magában a feltárás folyamatában is. Ha egy szabatos, ám elégtelen szabály alkalmazása elfogadhatatlan eredményekhez vezet, akkor az gyakran segíthet az elégtelenség pontos forrásának feltárásában, [...] vagyis egy formalizált elmélet automatikusan megoldást adhat sok más problémára is, nemcsak azokra, melyek megoldására eredetileg létrehozták." (9) (Természetesen a *Mondattani szerkezetek* szabályai nem vezetnek elfogadhatatlan eredményekhez, az elmúlt években sokkal általánosabb és szélesebb hatókörű szabályokra jutottak a nyelvészek.)

Köszönet illeti az Osiris kiadót, személy szerint Pléh Csabát és Zólyomi Gábort, a nyelvészet sorozat szerkesztőit ennek a korszakos munkának a megjelentetéséért, Pléh Csabát ezenfelül a kiváló utószó megírásáért is. Zólyomi Gábor érdeme a fordítói munka, amelynek köszönhetően a nagyközönség megismerkedhet ezzel a valóban korszakos munkával, amely eddig csak Antal László jegyzet formájában megjelent első magyar fordítása nyomán terjedt el szűk körben. Ha valaki még kételkednék egy negyvenéves értekezés és egy kis híján harmincéves előadássorozat megjelenésének fontosságában, annak álljon itt egy megjegyzés a bibliográfia „Chomskyról magyarul" című részének elejéről: „Ide természetesen az összes nyelvészeti munkát nem tehettük be, hiszen ez szinte az egész modern magyar nyelvészet lehetne."

Ez a két munka ma már a modern nyelvtudomány klasszikusai közé tartozik; ismeretük elengedhetetlen ahhoz, hogy a magyarországi alkalmazott nyelvészek és nyelvtanárok megértsék szakmájuk utolsó évtizedeinek nyelvészeti hátterét.

Bende-Farkas Ágnes

Ronald Wardhaugh

Szociolingvisztika

Osiris, Budapest, 1995

A szociolingvisztika napjainkra a nyelvtudomány egyik meghatározó irányzatává nőtte ki magát. E tudományterület azért válhatott a huszadik század végi nyelvtudomány jelentős ágazatává, mert a kutatás módszertanának és a kutatók nyelvszemléletének megújítása mellett – ellentétben a társadalmi és nyelvhasználati szempontokat figyelmen kívül hagyó, a nyelvet a beszédközösség számára közös, egységes rendszerként felfogó nyelvészettel – meghatározott beszélőcsoportok vizsgálata alapján a nyelv *működésének* feltárására törekszik.

Magyarországon a hetvenes évek elején, a szociolingvisztika „nagykorúsodásával" egy időben (1972-ben jelent meg az első szociolingvisztikai folyóirat, a *Language in Society*) indultak meg a nyelvi szocializáció kutatásával a nyelvszociológiai vizsgálatok, melyek azonban a kezdeti lépések után nemsokára megszakadtak. Egyes vélemények szerint azért vált a szociolingvisztika hamarosan kegyvesztetté, mert „rájöttek az »illetékesek«, hogy huzamosabb művelése a társadalmi megosztottság